

O.T. HUSANOV

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

DARSLIK

«YURIDIK ADABIYOTLAR PUBLISH»

342(575.1)
X-84

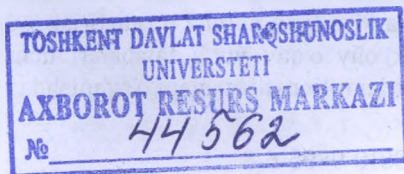
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

O.T. HUSANOV

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

Darslik

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligining 2023-yil 29-sentyabrdagi 438-sonli buyrug'iga asosan
Yurisprudensiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga darslik
sifatida tavsiya etilgan*

Toshkent – 2024

UO'K: 342(575.1)(075.8)
KBK: 67.400(50')ya73
H 84

Husanov O.T.

Konstitutsiyaviy huquq: darslik. – Toshkent:
Yuridik adabiyotlar publish, 2024. – 544 bet.

Mas'ul muharrir:

A.X. Saidov, yu.f.d., akademik

Taqrizchilar: **Sh. Asadov** – yu.f.d., professor
I. Bekov – yu.f.d., professor
G. Ismoilova – yu.f.d., professor

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklar bo'yicha eng yaxshi o'quv adabiyotlarni aniqlash yuzasidan respublika tanlovi yakuniga ko'ra (2023-yil 12-oktyabrdagi qaror) G'OLIB deb topildi.

Mazkur «Konstitutsiyaviy huquq» fani bo'yicha darslik oliy yuridik o'quv yurtlarining bakalavr bosqichi ta'lim standartlari asosida yaratilgan.

Darslikda «Konstitutsiyaviy huquq» fani predmeti doirasiga kiruvchi mavzular yoritilgan. Darslikning tuzilishi (tizimi) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi tuzilishiga mos keladi. Unda 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan barcha o'zgartirish va qo'shimchalar e'tiborga olingan. Darslik oliy o'quv yurti talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, undan boshqalar ham Konstitutsiyani o'rganishda foydalanishlari mumkin.

ISBN 978-9910-9895-6-8

© Husanov O.T., 2024-y.

© «Yuridik adabiyotlar publish», 2024-y.

*Mazkur darslikni yoshlarga bilim berish
va tarbiyalashda uzoq yillar mehnat qilgan
otam – Tillaboy Husanov
va onam – Gulnora Husanovalarning
yorqin xotirasiga bag'ishlayman.*

Kirish

Har bir mamlakatning huquqiy tizimi mavjud bo'lib, shunga mos ravishda huquqiy fanlar tizimi ham mavjud. Mamlakatimiz huquqiy fanlar tizimida «Konstitutsiyaviy huquq» fani mavjud va u Konstitutsiyaviy huquqni o'rganishda, bu huquq bilan tartibga solinadigan munosabatlarni chuqur anglashda, Konstitutsiyaviy huquq normalarini takomillashtirishda alohida ahamiyatga ega.

«Konstitutsiyaviy huquq»ni chuqur o'rganish, bir tomondan, o'quvchilarga, talabalarga, davlat xizmatchilariga Konstitutsiyaviy normalar va prinsiplarini chuqur bilish, ularni hurmat qilish, hayotda qo'llash, tegishli ijtimoiy munosabatlarni anglash uchun zarur bo'lsa, ikkinchi tomondan, shu fan doirasida olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar natijasi «Konstitutsiyaviy huquq» normalarini, Konstitutsiyani takomillashuviga olib keladi.

Buni 2023-yilda Konstitutsiyamizning yangi tahrirda qabul qilinishida ham guvohi bo'ldik. Shu paytgacha «Konstitutsiyaviy huquq» sohasida olib borilgan tadqiqotlarda, Konstitutsiyada:

- davlat fuqarolik xizmatiga kirishda teng huquqlilik;
- Qonunchilik palatasining vakolatlarini kengaytirish;
- hukumat tarkibini ixchamlashtirish va bu boradagi Konstitutsiyaviy normalarini kengaytirish;
- vakillik hokimiyatiga hokimning boshchilik qilishiga barham berish;
- fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini, mahalliy davlat hokimiyatidan xoliligini mustahkamlash borasida ilmiy takliflar ilgari surilgan edi va ular Konstitutsiyada o'z ifodasini topdi.

Konstitutsiyaviy huquq yetakchi huquq tarmog'i hisoblana-di, shu bilan birga, alohida o'z predmetiga ega huquq tarmog'i hamdir.

Konstitutsiyaviy huquq normalari jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy masalalarni, ularning asoslarini tartibga soladi. Bular xalq hokimiyatchiligini amalga oshirish jarayonidan kelib chiqadigan «fuqaro-jamiyat-davlat» o'rtasidagi munosabatlar hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy huquq – Konstitutsiyaviy tuzum asoslari, shaxsning huquqiy holati asoslari, jamiyat va shaxs munosabatlari, ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi masalalari, hokimiyatni tashkil etish va ularning faoliyati bilan bog'liq masalalarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat huquq tarmog'idir.

Ana shu masalalar va ularni tartibga soluvchi huquqiy normalar esa «Konstitutsiyaviy huquq» fanida o'rganiladi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani mavjud ijtimoiy munosabatlarga huquq normalarining mos kelishi masalasini o'rganib, ijtimoiy munosabatlarni yanada to'g'ri tartibga solish, ularning rivojlanishiga imkon beradigan huquq normalarini yaratish, mavjudlarini takomillashtirish bo'yicha taklif ishlab chiqishni maqsad qilib qo'yadi.

Konstitutsiyaviy huquqning ta'lim jarayonidagi vazifasi – Konstitutsiyani o'quvchilarga chuqur o'rgatishdir. Bu fan orqali Konstitutsiyaning ahamiyati, vazifasi, funksiyasi, yuridik tabiati, prinsiplari, davlat tuzilishi, hokimiyatni tashkil etish, shaxsning huquqiy holati, fuqaro, jamiyat, davlat munosabatlari o'rganiladi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani faqat Konstitutsiyaviy huquq normalarini o'quvchilar ongiga singdirish bilangina cheklanmay, u o'quvchilarda qonunga, Konstitutsiyaviy tuzumga, boshqa fuqarolarga nisbatan hurmat hissini shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Konstitutsiyani chuqur bilish orqaligina Vatanga sadoqat, jamiyatga hurmat paydo bo'lib, belgilangan burchlarni ixtiyoriy bajarishga intilish vujudga keladi.

Prezident Sh. Mirziyoyev Konstitutsiyamiz qabul qilinganligining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqida uni o'rganishga alohida e'tibor qaratdi. Buni uning quyi-dagi so'zlarida ko'rsa bo'ladi. **«... Bosh qonunimizni chuqur o'rganish, anglash, hayotga joriy etish va unga so'z-**

siz amal qilish – barchamizning burchimizdir»¹. «Bosh qomusimizning har bir moddasi biz uchun dasturalmalga, hayotimiz qoidasiga aylanishi zarur. Buning uchun Asosiy Qonunimizni umumta'lim maktablarida, oliy o'quv yurtlarida, mahalla va mehnat jamoalarida tizimli ravishda o'rganish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqishimiz kerak»².

«Konstitutsiyani o'rganish maxsus kursi» barcha noyuridik o'quv muassasalarida o'qitilib, o'z oldiga Konstitutsiyani o'rganishni maqsad qilib qo'ysa, yuridik yo'nalishdagi ta'lim muassasalarida o'qitiladigan «Konstitutsiyaviy huquq» fani ham o'z oldiga shu maqsadni qo'yadi.

Mazkur darslik namunaviy o'quv dasturi va yangi tahrirdagi Konstitutsiya asosida tayyorlanib, unda faqat Konstitutsiyaviy huquq predmeti doirasidagi mavzularni yoritishga harakat qilindi. Darslikda Konstitutsiyaviy huquqning huquq tizimidagi predmeti va «Konstitutsiyaviy huquq» fani predmetini aniqlashtirishga, Konstitutsiya prinsiplari bilan Konstitutsiyaviy prinsiplarni aniqlashtirishga alohida e'tibor qaratildi. Chunki ayrim darsliklarda shu masalalarda noaniqliklar uchraydi. Shuningdek, yangi tahrirdagi Konstitutsiya referendum (umumxalq ovozi) orqali qabul qilinganligi va uning ahamiyati yoritildi.

Darslik tizimi, asosan, Konstitutsiya tizimiga mos tushadi. Lekin ayrim mavzular aniq Konstitutsiyada belgilangan tartibda emas, ijtimoiy hayotdagi o'rniga qarab ketma-ketligi belgilandi va yoritildi. Masalan, «Saylov tizimi»ga oid bob Konstitutsiyada davlat hokimiyat tarmoqlaridan keyin berilgan. Lekin hokimiyat tarmoqlari asosan saylov yo'li bilan yoki saylov ta'siri asosida vujudga keladi. Shuning uchun ularni o'rganishni saylovdan boshlash uslubiy jihatdan o'rganuvchilarga qulaylik tug'dirishi mumkin. Yoki Konstitutsiyamizda Prezident instituti Oliy Majlis – Parlament institutidan so'ng tartibga solingan. Darslik-

¹ Mirziyoyev Sh. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. (kirill alifbosida). T.: «O'zbekiston», 2018, 3-tom, 59-bet.

² O'sha asar, 84–85-betlar.

da Prezident instituti hokimiyat tizimiga bag'ishlangan bo'limda birinchi o'rinda berildi. Sababi hozir Prezident ijro hokimiyati tizimiga kirmaydi, u barcha hokimiyat tarmoqlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishi va hamkorligini ta'minlash vakolatiga ega eng yuqori hokimiyat subyekti – davlat boshlig'idir. Bundan tashqari, Prezident ham Parlament, ham Vazirlar Mahkamasi, ham Sud hokimiyatini tashkil etishda ishtirok etadi. Shuning uchun Prezident institutining avval berilishi mantiqiy, uslubiyl jihatdan to'g'ri deb hisoblandi.

Darslikda Konstitutsiyaning nazariyl asoslarini 2013-yilda tayyorlanib, 2019–2022-yillarda qayta nashr qilingan darslikdagi nazariyl asoslar tashkil etadi.

Mamlakatimiz tarixining keyingi davri yangi tahrirdagi Konstitutsiya bilan bog'liq. **«Xalqimiz siyosiy-huquqiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lgan Konstitutsiya-miz yurtimizda demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish, O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda»¹** – degan Prezident so'zlari ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya konstitutsiyaviyl rivojlanish tajribasiga katta hissa qo'shdi va «Konstitutsiyaviyl huquq» fani oldiga yangi vazifalar qo'ydi.

U Prezident ta'kidlaganidek:

«Kelajakda davlatimizda, jamiyatimizda insonning o'rni va qadri qanday bo'ladi?

Qanday siyosiy-huquqiy, iqtisodiy-ijtimoiyl va ma'naviy-gumanitar tamoyillar, qadriyat va manfaatlar biz uchun ustuvor ahamiyat kasb etadi?

Eng muhimi, konstitutsiyaviyl islohotlar oddiyl aholiga, xalqimiz farovonligini ta'minlash, jamiyatimiz va davlatimiz taraqqiyotiga nima beradi? – degan savollarni bar-chasiga javobni puxta ishlangan Konstitutsiyamiz beradi»².

¹ Mirziyoyev Sh. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. (kirill alifbosida). T.: «O'zbekiston», 2018, 3-tom, 58-bet.

² Qarang: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Konstitutsiyaviyl komissiya a'zolari bilan uchrashuvdagi nutqi. Xalq so'zi, 2022-yil 21-iyun.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING
KONSTITUTSIYASI VA KONSTITUTSIYAVIY HUQUQI**

**I bob. KONSTITUTSIYAVIY HUQUQNING
UMUMIY TASNIFI**

1-§. «Konstitutsiyaviy huquq» tushunchasi

«Konstitutsiyaviy huquq» huquqshunoslikda tez-tez uchrab turadigan va bir necha ma'noda ishlatiladigan atamadir. Avvalo «Konstitutsiyaviy huquq» atamasi turli mamlakatlarning huquq tizimida alohida o'ringa ega bo'lgan huquq tarmog'iga nisbatan ishlatiladi va mamlakatning, jumladan: «O'zbekiston Konstitutsiyaviy huquqi», «Qozog'iston Konstitutsiyaviy huquqi», «Rossiya Konstitutsiyaviy huquqi» deb ataladi. Ikkinchidan, «Konstitutsiyaviy huquq» atamasi ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi alohida huquqiy fanga nisbatan ishlatiladi («O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi» fani, «Qozog'iston Konstitutsiyaviy huquqi» fani, «Rossiya Konstitutsiyaviy huquqi» fani) va u boshqa fanlarga xos barcha xususiyatlarga ega. Uchinchidan, «Konstitutsiyaviy huquq» fuqarolarning Konstitutsiyalarda belgilab qo'yilgan asosiy huquqlariga nisbatan ishlatiladi. Bu uch atama turli ma'noda ishlatilsa-da, ular bir-biri bilan bog'liq. Konstitutsiyaviy huquqning huquq va fan tarmog'i sifatida mavjudligi uning huquqshunoslar tomonidan o'rganilishi zaruratini tug'diradi, bu o'z navbatida, maxsus fanining mavjud bo'lishini taqozo etadi, fan esa faqat bilim berishnigina nazarda tutmay, huquq tarmoqlarining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishi, bir-biri bilan mosligi va muammolarni o'rganadi, huquqni rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar uchun qo'llanma bo'ladi.

«Konstitutsiyaviy huquq» tarmog'i bir nechta huquqiy institutlardan tashkil topgan bo'lib, ulardan biri shaxsning huquqiy holatidir. Shaxsning huquqiy holatida fuqarolarning asosiy huquqlari Konstitutsiyaviy huquqlar deb atalib, ular Konstitutsiya-

viy-huquqiy normalarda mustahkamlanadi. Bu esa fuqarolarning «Konstitutsiyaviy huquqi» tushunchasi Konstitutsiyaviy huquq (huquq tarmog'i) va «Konstitutsiyaviy huquq» fani tushunchalari bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani Konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i sifatida ham, fuqarolarning asosiy huquqlari sifatida ham o'rganadi.

Aynan mazkur paragrafda va keyingi paragraflarda «Konstitutsiyaviy huquq»ning huquq tarmog'i sifatidagi xususiyatlarini o'rganamiz.

Konstitutsiyaviy huquq O'zbekistonda ham huquqning alohida tarmog'i bo'lib, mamlakat huquq tizimining tarkibiga kiradi, shu bilan birga u huquq tizimida yetakchi huquq hisoblanadi. Shuning uchun unda barcha huquq tarmoqlariga xos umumiylik mavjud va shu bilan birga, boshqa huquqlardan ajralib turadigan xususiyatlarga ham ega. O'xshashlik, umumiylik shundaki, «Konstitutsiyaviy huquq» ham huquq normalari yig'indisidan iborat. Alohida xususiyati esa uning yetakchi huquq ekanligi, uning normalari boshqa huquqlar uchun asos bo'lishida ko'rinadi.

Umumlashtirib aytadigan bo'lsak, Konstitutsiyaviy huquq ma'lum ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat. Bu ijtimoiy munosabatlar jamiyat, inson, davlat o'rtasida vujudga keladi. Konstitutsiyaviy huquq bilan tartibga solinuvchi ijtimoiy munosabatlar ijtimoiy munosabatlar tizimida asosiy, rahbariy, bosh munosabatlardan iborat bo'ladi va boshqa shunday munosabatlarning vujudga kelishi uchun asos, tayanch vazifasini o'taydi. Masalan, Konstitutsiyaviy huquq mulkiy munosabatlarning asosini belgilashi bilan mulkiy munosabatlarning vujudga kelishiga asos bo'ladi. Bundan tashqari, turli huquq tarmoqlari alohida-alohida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bilan chegaralansa (fuqarolik huquqi – mulkiy munosabatlarni, mehnat huquqi – mehnat munosabatlari va hokazo), Konstitutsiyaviy huquq turli sohalarga taalluqli (mulkiy, mehnat, moliya, soliq) ijtimoiy munosabatlarning asolarini tartibga soladi. Ya'ni Konstitutsiyaviy huquqning tartibga soluvchi obyektlari doirasi boshqa huquq tarmoqlariga nisbatan keng va xilma-xildir.

Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, Konstitutsiyaviy huquq mamlakatning Konstitutsiyaviy tuzumi asoslarini, jamiyat va shaxs munosabatlarining (jamiyatning iqtisodiy negizi, fuqarolik jamiyati institutlari, oila, ommaviy axborot vositalari) asoslarini, mamlakatning davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishi asoslarini, davlat hokimiyatini tashkil etish asoslarini belgilovchi, o'rnatuvchi huquqiy normalar yig'indisidir. Bu huquqiy normalar xalqaro shartnomalar, Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy qonunlar, joriy (oddiy) qonunlar va boshqa qonun osti hujjatlarida o'z o'rnini topgan. Bu Konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i va yetakchi huquq sifatida ko'rsata oladigan eng oddiy va tushunarli ta'rifdir.

Konstitutsiyaviy huquq normalari jamiyatdagi eng muhim masala – inson va davlat munosabatlarini tartibga soladi. Uning eng muhim masala deb hisoblanishi jamiyatning rivoji yoki aksincha, inqirozi inson va davlat munosabatlarining to'g'ri o'rnatilganligiga bog'liqdir.

Konstitutsiyaviy huquq o'z normalari orqali inson, uning huquq va erkinliklarini oliy qadriyat darajasiga ko'taradi, shaxs va davlat munosabatlarida shaxs manfaatlarining ustuvorligini belgilaydi, ijtimoiy adolat prinsipini bosh prinsip darajasiga ko'taradi, hokimiyat tuzilmalari tashkil qilinishini, faoliyatini aniq tartibini belgilaydi.

Konstitutsiyaviy huquqqa, shulardan kelib chiqib, hokimiyat va erkinlik o'rtasidagi munosabatda mutanosiblikni o'rnatuvchi, ta'minlovchi vosita deb ham ta'rif bersa bo'ladi. Chunki insoniyat tarixi shu ikki narsa: «hokimiyat» va «erkinlik»da ustunlikka erishish uchun va ularning mutanosibligini ta'minlash yo'lida qilingan harakatlar tarixi desak, xato bo'lmaydi.

Demokratik tuzum hisoblanuvchi mamlakatlarning Konstitutsiyaviy huquqlari «hokimiyat» va «erkinlik» o'rtasida mutanosiblikni, muvozanatni ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi. Buni O'zbekiston Konstitutsiyaviy huquqiga nisbatan ham aytish mumkin.

Konstitutsiyaviy huquqning mazmun-mohiyatini, vazifasini to'g'ri anglash, tasavvur qilish uchun har bir mamlakat Kons-

titutsiyasini yaxshi bilish zarur. Chunki Konstitutsiyaviy huquq normalarining aksariyati, mutlaq ko'pchilik desa ham bo'ladi, Konstitutsiyalarda belgilangan va o'z o'rnini topgan.

Shuning uchun keyingi mavzularda bu masalalar maxsus yoritiladi.

2-§. Konstitutsiyaviy huquqning predmeti

«Konstitutsiyaviy huquq» tushunchasini aniqlashda yoki yaxshiroq tushunishda uning huquq sifatidagi predmetini aniqlash muhim hisoblanadi. Har bir huquq tarmog'i o'zining alohida predmeti bilan boshqa huquq tarmoqlaridan farq qiladi.

Har qanday huquqning predmeti shu huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Konstitutsiyaviy huquqning predmeti ham Konstitutsiyaviy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlardir. Konstitutsiyaviy huquq qanday ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishini aniqlashda bu huquq siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy va boshqa sohalarga (ya'ni bir necha sohalarga) taalluqli munosabatlarning asoslarini tartibga solishini nazarda tutish zarur. Boshqa huquqlar esa yuqoridagi alohida-alohida sohalarni tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquqning predmetiga xos yana bir xususiyat shundaki, u tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar boshqa huquq tarmoqlari tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi uchun asos, baza bo'lib xizmat qiladi. Masalan, yer huquqi, fuqarolik huquqi, ijtimoiy ta'minot huquqi, parlament huquqi, ma'muriy huquq va boshqalar.

Konstitutsiyaviy huquqning predmeti ijtimoiy munosabatlarning ikki yo'nalishi (sohasi)ni tartibga solishi bilan xarakterlanadi. Bu sohalar ijtimoiy hayotda eng muhimlari bo'lib, boshqa masalalarga ham ta'sir etadi.

Konstitutsiyaviy huquqning birinchi tartibga soladigan masalasi bu – inson huquq va erkinliklari, inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar bo'lsa, ikkinchisi, davlat tuzilishi va davlat hokimiyatini tashkil etish, ya'ni hokimiyatchilik munosabatlari.

Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan boshqa barcha munosabatlar shu ikki sohaning birortasi tarkibida mavjud bo'ladi. Masalan, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati, oilaviy munosabatlar, bank-moliya munosabatlari va boshqalar.

Inson va davlat munosabati Konstitutsiyaviy huquq tartibga soladigan asosiy munosabatlardir. Lekin shuni ham bilish kerakki, inson va davlat munosabatlari juda keng va ko'p qirrali, shuning uchun bu munosabat faqat Konstitutsiyaviy huquq bilanlangina tartibga solinmay, boshqa huquq tarmoqlari bilan ham tartibga solinadi (mehnat huquqi, fuqarolik huquqi, ma'muriy huquq, moliya huquqi va boshqalar). Lekin Konstitutsiyaviy huquq asos, baza bo'lish xarakteriga ega huquqiy normalardan iborat bo'lib, ular shaxsning huquqiy holatini belgilaydi.

Inson huquqlari eng ko'p e'tibor talab qiladigan, shu bilan birga, murakkab hodisadir. Inson huquqlarini e'lon qilish, e'tirof etish, hujjatlarda aks ettirish oson, lekin ularni ta'minlash o'ta murakkab masaladir. Sababi huquq va erkinlik burch bilan bog'liq, huquq va erkinlikning ta'minlanishi ayrim majburiy xarakterdagi harakatlar qilishni yoki qilishdan tiyilishni taqozo etadi. Burch shaxslarning bir-biri oldida emas, davlat va jamiyat oldida ham vujudga keladi. Bundan tashqari, erkinlik hech vaqt mutlaq bo'lishi mumkin emas. Ayrim holatlarda va sharoitda qonun asosida uni cheklashga zarurat tug'iladi.

Inson va davlat o'rtasidagi munosabatlarda faqat davlat tomonidan huquq va erkinliklarni o'rnatish muhim emas, ularning bajarilishi uchun kafolatlar hamda mexanizmlarning yaratilishi muhimdir. Shuning uchun davlat inson huquqlarini ta'minlashda katta majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi va bu majburiyatlar Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan mustahkamlab qo'yiladi. Yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyada davlat majburiyati ko'paydi.

Davlat hokimiyatining tuzilishi faqat davlat hokimiyatining turli tarmoqlarini amalga oshiruvchi davlat organlarini tuzish bilanlangina cheklanmay, ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni ham nazarda tutadi. Faqatgina o'rnatilgan to'g'ri hokimiyatchilik munosabatlarigina inson manfaatlariga mos tushishi

mumkin, shuning uchun Konstitutsiyaviy huquq shu vazifani bajarishni o'zining maqsadi deb hisoblaydi.

Hokimiyatchilik munosabatlarning to'g'ri va samarali bo'lishini nazarda tutib, Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan barcha hokimiyat organlari kompetensiyalari, vakolatlari, vazifalari aniq belgilab qo'yiladi.

Xulosa qilib aytganda, Konstitutsiyaviy huquqning predmeti bu – shaxs huquqiy holatini belgilash (shaxs va davlat munosabati) va hokimiyatchilikni amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Bularning tarkibi keng va xilma-xil munosabatlardan iborat bo'ladi.

Bunda turli mamlakatlarning Konstitutsiyaviy huquqi predmeti aynan o'xshasha-da, predmet tarkibiga kiruvchi munosabatlarning doirasi har xil bo'lishiga e'tibor berish kerak. Masalan, bizning Konstitutsiyaviy huquqimiz oila masalasini alohida tartibga solsa, boshqa mamlakatlarda oila munosabatlari Konstitutsiyaviy huquq bilan emas, huquqning boshqa tarmoqlari bilan tartibga solinishi mumkin. Yoki O'zbekiston tarkibida Qoraqalpog'iston Respublikasining mavjudligi, u bilan O'zbekiston munosabatini tartibga solish zarurati Konstitutsiyaviy huquqning predmetidagi o'ziga xoslikni keltirib chiqaradi.

3-§. Konstitutsiyaviy huquq – huquqning yetakchi sohasi

Har bir mamlakatning, jumladan, O'zbekistonning ham huquq tizimi mavjud¹. Huquq tizimi turli tarmoq huquqlari yig'indisidan iborat bo'lib, har bir huquq tarmoqlarining o'z vazifasi va tartibga soluvchi predmeti mavjud.

Boshqa huquq tarmoqlaridan farq qilib, Konstitutsiyaviy huquq ikki xususiyatga ega: birinchisi, uning mustaqil huquq tarmog'i ekanligi bo'lsa, ikkinchisi, yetakchi huquq hisoblanishidir.

Konstitutsiyaviy huquqning yetakchilik roli uning normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning ahamiyati,

¹ Huquq tizimi haqida qarang: Odilqoriyev X.T., Yakubov Sh.U. Milliy huquqiy tizim va huquqiy qadriyatlar. – Toshkent, 2010-yil.

yetakchiligi, boshqa huquqlar bilan tartibga solinadigan munosabatlar uchun asos, tayanch bo'lishi bilan belgilanadi. Konstitutsiyaviy huquq shaxs va davlat munosabatlarining asoslarini, shaxsning huquqiy holati asoslarini, davlat va hokimiyat tuzilishini, ularni tashkil etish tartibi va faoliyatining prinsiplarini, davlatning nodavlat tashkilotlar bilan munosabati asoslarini o'rnatar ekan, ana shu masalalarni tartibga soluvchi barcha tarmoq huquqlari uchun yetakchilik rolini o'ynaydi.

Yana Konstitutsiyaviy huquqning yetakchilik roli boshqa huquqlarning Konstitutsiyaviy normalar orqali vujudga kelishida ham ko'rinadi va nihoyat Konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbai Konstitutsiya ekanligi ham uning yetakchiligini ko'rsatadi.

Konstitutsiyaning 41-moddasi «Har bir shaxs mulkdor bo'lishga haqli. Bank operatsiyalarining, omonatlarning va hisobvaraqlarning sir tutilishi, shuningdek, meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi». 65-moddada mulk huquqi daxlsiz ekanligi va davlat tomonidan himoya qilinishini belgilash bilan mulkiy masalalarni tartibga soluvchi «Fuqarolik huquqi»ga asos soladi. Shu moddada tadbirkorlik faoliyatining erkinligini belgilash bilan «Tadbirkorlik huquqi»ga asos bo'ladi.

Xuddi shuningdek, Konstitutsiyaviy huquqning boshqa normalari ham boshqa huquqlar uchun asos bo'ladi, ya'ni boshqa huquqlar o'zining dastlabki manbasini, tayanchini Konstitutsiyaviy huquq normalaridan oladi. Har qanday boshqa huquq tarmoqlari tartibga solayotgan ijtimoiy munosabatlarning asosi Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan mustahkamlangan. Boshqa huquq tarmoqlari Konstitutsiyaviy huquq normalarida mustahkamlangan ijtimoiy munosabatlarni kengaytirib, aniqlashtirib, amalga oshirish mexanizmlarini belgilab, tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquq nafaqat moddiy huquq uchun asos bo'ladi, balki protsessual huquqlar: jinoyat protsessual huquqi, fuqarolik protsessual huquqlari uchun ham asos hisoblanadi. Masalan, Konstitutsiyaning 28-moddasida sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun sharoit yaratilishi, 29-moddasida ayblanuvchi himoya bilan ta'minlanish huquqiga ega bo'-

lishi ko'rsatilgan ekan, bu qoidalar tegishli protsessual huquqlarda o'z ifodasini topadi.

Konstitutsiyaviy huquq huquq tizimida alohida, ya'ni yetakchi o'ringa ega ekanligini boshqa holatlar ham ko'rsatadi. Jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy sohadagi o'zgarishlar Konstitutsiyaviy huquq normalarida aks etishi bilan birga huquqning boshqa tarmoqlari rivojiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasidagi huquq normalari O'zbekistonning davlat suvereniteti, shaxsning oliy qadriyat ekanligi, milliy davlatchilikning o'ziga xos xususiyatlari, bozor iqtisodiyoti xususiyatlari va tamoyillarini o'zida aniq aks ettirgan bo'lib, ular boshqa huquq tarmoqlarida ham o'z ifodasini topgan.

Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ular orqali:

O'zbekistonning suverenligi, mustaqilligi to'la ta'minlangan; inson huquq va erkinliklari xalqaro andozalarga mos ravishda belgilangan;

shaxs va davlat munosabatlarida shaxs manfaatlarining ustuvorligi hisobga olingan;

shaxs oldida, jamiyat oldida davlatning mas'ulligi belgilangan;

demokratik asoslarda va tamoyillarda hokimiyat tizimi va hokimiyatni amalga oshiruvchi organlar tizimi mustahkamlangan;

eng asosiysi, Konstitutsiyaviy huquq normalari har qanday mafkuradan ozod qilingan.

4-§. Konstitutsiyaviy huquq – huquq tarmog'i

Tartibga solish zarur bo'lgan ijtimoiy munosabatlarning turlicha bo'lishi huquqlarning ham turli tarmoq va sohalarga bo'linishi shartligini keltirib chiqaradi. Har bir huquq tarmog'i o'ziga mos ravishda alohida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vazifasini o'taydi. Har bir mamlakatda ijtimoiy munosabatlarning ko'lami huquq tarmoqlarining doirasini belgilaydi va huquq tizimini tashkil etadi. Ijtimoiy munosabatlar ko'lamini, yangi munosabatlarning vujudga kelishi, rivojlanishi yangi

huquq tarmog'ini vujudga keltiradi. Masalan, O'zbekistonda bozor munosabatlarining rivojlanishi bir necha huquq tarmog'ining vujudga kelishiga sharoit yaratdi. Jumladan, soliq huquqi, bojxona huquqi, bank huquqi, tadbirkorlik huquqi va boshqalar.

Konstitutsiyaviy huquq O'zbekiston huquq tizimida yetakchi huquq hisoblanishi bilan birga alohida huquq tarmog'i ham hisoblanadi, chunki faqat uning o'zi tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlari, ya'ni predmeti mavjud. Konstitutsiyaviy huquqning alohida tarmoq huquqi sifatida mavjud bo'lishiga ijtimoiy munosabatlarga taalluqli asosiy munosabatlar umumiy tarzda tartibga solinishi zarurligi sabab bo'ladi. Buni boshqacha qilib, ijtimoiy hayotda Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solish zarur bo'lgan ijtimoiy munosabatlar mavjud, deb aytish mumkin.

Konstitutsiyaviy tuzum asoslari bilan bog'liq munosabatlar (davlat suvereniteti, hokimiyatchilik), shaxs huquqiy holati asoslari, davlat tuzilishi, ma'muriy-hududiy tuzilish asoslari, jamiyatdagi nodavlat tuzilmalar faoliyati asoslari, hokimiyat asoslari, hokimiyat organlari tizimi va faoliyatini tashkil etishning asosiy prinsiplari Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

Konstitutsiyaviy huquq normalarining boshqa huquq tarmoqlariga xos xususiyatlarga egaligi ham bu huquqni alohida huquq tarmog'i sifatida gavdalantiradi.

Boshqa huquq normalari kabi Konstitutsiyaviy huquq normalari ham imperativ va dispozitiv bo'ladi.

Imperativ xususiyat deganda, huquq normalarida belgilangan qoida subyektga boshqa hech qanday harakat uchun imkoniyat qoldirmay, aniq bajarilishi shart bo'lgan topshiriqni qo'yishi tushuniladi. Bunga Konstitutsiyaning 107-moddasidagi: «Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin emas», – degan normani yoki 116-modda 3-bandidagi «Vazirlar Mahkamasi yangi saylangan Oliy Majlis oldida o'z vakolatlarini zimmasidan soqit qiladi», degan normani misol qilib keltirish mumkin.

Dispozitiv xarakterdagi normalarda esa subyektda shu normaladagi qoidadan foydalanish imkoniyati mavjud bo'ladi yoki u shu norma ko'rsatmasidan o'z xohishiga qarab foydalanadi. Konstitutsiyaning 111-moddasi Qonunchilik palatasi bilan Senat o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yuz berganda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi bilan bamaslahat qabul qilgan qarori asosida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilishi mumkin degan norma bunga misol bo'ladi. Imperativ va dispozitiv xarakterdagi normalarni boshqa moddalarda ham ko'rish mumkin.

Konstitutsiyaga kiritilgan, «Konstitutsiya to'g'ridan-to'g'ri amal qiladi» – degan qoida Konstitutsiyaviy huquq normalarini alohida tarmoq huquqi ekanligini mustahkamladi (15-modda).

Shunday qilib, Konstitutsiyaviy huquq huquqning mustaqil tarmog'i, u tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar turli sohalarga taalluqli bo'lib, Konstitutsiyaviy huquq normalari ularning asoslarini belgilaydi, tartibga soladi.

5-§. Konstitutsiyaviy huquq normalari, institutlari, munosabatlari va ularning subyektlari

Har qanday huquq tarmog'ini tasniflash uchun uni tashkil etadigan normalarning xususiyatlarini bilish, aniqlash zarur. Konstitutsiyaviy huquq normalarini aniqlar ekanmiz, birinchidan, ularga ham boshqa huquq tarmoqlari normalariga xos umumiy belgilar, xususiyatlar xos ekanligi va, ikkinchidan, faqat shu tarmoq huquqiy normalariga xos xususiyatlar ham mavjudligini hisobga olish zarur.

Konstitutsiyaviy huquq normalari shu huquqning predmeti hisoblanuvchi ijtimoiy munosabatlar (huquqiy munosabatlar)ni tartibga soladi. Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar boshqa tarmoq huquqiy munosabatlaridan mazmuni, manbasi, o'ziga xos turi, ta'sis xarakteri, amalga oshirishning alohida mexanizmi, subyektlarning o'ziga xos xususiyati, tuzilishining o'ziga xosligi bilan farq qiladi.

Barcha Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar quyidagi asoslar bo'yicha turlarga bo'linadi.

1. Mazmuniga qarab, ya'ni ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish doirasiga qarab. Ayrim normalar Konstitutsiyaviy tuzum asoslarini, ayrimlari shaxsning huquqiy holati asoslarini va hokazolarni tartibga soladi.

2. Yuridik kuchiga qarab, bu huquqiy norma qaysi manbalarda, hujjatlarda mustahkamlanganiga bog'liq.

3. Hududiy amal qilishiga qarab. Asosan, Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar mamlakatimizning butun hududida amalda bo'lsa-da, ayrim holatlarda ma'lum hududgagina tegishli normalar qabul qilinishi mumkin. Yoki mahalliy davlat hokimiyati organlarining hujjatlari shu hududdagina amalda bo'ladi.

4. Huquq normalarida mustahkamlangan qoidalarining tavsiyaga ko'ra. Ayrim normalar vakolat bersa, ayrim normalar majburiyat yuklaydi, ayrim normalar esa taqiqlaydi.

5. Imperativ va dispozitiv xarakterdagi normalar. Imperativ xarakterdagi norma aniq ko'rsatma bajarilishi shartligi bo'lsa, dispozitivda subyektga imkoniyat beriladi, u asosida ma'lum harakatni qilishi yoki qilmasligi mumkin.

6. Maqsadi va amalga oshirish mexanizmiga ko'ra. Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning ayrimlari jarayonlarni tartibga solishni maqsad qilib qo'ygan. Masalan, Reglament qoidalari.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarda bir emas bir nechta normaning harakati orqali maqsadga erishiladi. Shuning uchun normalar maqsadi, xarakteri, o'xshashligiga qarab birlashtiriladi. Har bir normani qaysi birlikka (guruhga) kiritish, ularning mansubligini aniqlash muhim masaladir.

Turdosh huquqiy normalarning majmuasi Konstitutsiyaviy-huquqiy institut deb ataladi. Huquqiy institut aniq bir ijtimoiy munosabat bo'yicha yoki umuman shu munosabatning barcha tomonlari bo'yicha vujudga kelishi mumkin. Masalan, shaxsning huquqiy holati masalasi yirik Konstitutsiyaviy huquqiy institut bo'lsa, fuqarolik uning tarkibidagi kichikroq institutdir. Yoki davlat hokimiyati organlari yirik Konstitutsiyaviy institut hisob-

lansa, qonunchilik hokimiyati, ijro hokimiyati, sud hokimiyati, saylov tizimi uning kichik institutlari hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar turli manbalardan (Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy qonun, qonun, farmon, qarorlardan) iborat bo'ladi.

Ana shu Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning amal qilishi natijasida Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar vujudga keldi. Ularda ham boshqa huquqiy munosabatlarga tegishli umumiy xususiyatlar mavjud. Umumiylik shundaki, har qanday ijtimoiy munosabat huquq normasi bilan tartibga solingandagina huquqiy munosabat bo'ladi. Huquqiy munosabat orqaligina huquq normalari amalga oshiriladi. Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyati (boshqa huquqiy munosabatlardan farqi) quyidagilarda ko'rinadi.

1. Ular o'zining alohida mazmuniga ega. Bu munosabatlar faqat Konstitutsiyaviy huquq predmeti hisoblanadi.

2. Bu munosabat alohida subyektlar tarkibiga ega.

3. Barcha Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar ham aniq Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi. Masalan, prinsip-normalar. Ular o'zining tartibga soluvchi ta'sirini qoida, normalar orqali amalga oshiradi.

Shunday qilib, Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar, Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar bo'lib, ularning mazmuni subyektlar o'rtasidagi yuridik aloqalar hisoblanadi hamda bu aloqalar tegishli huquqiy normalarda ko'zda tutilgan o'zaro huquq va burch shaklida bo'ladi. Shuning uchun ham Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar boshqa huquqiy munosabatlarga nisbatan xilma-xildir. Asosan, huquqiy munosabatlar qoida, normalarning amal qilishi orqali vujudga keladi. Ular asosida aniq munosabatlar vujudga kelib, unda munosabatning aniq subyektlari va ularning huquq hamda majburiyatlari aniq bo'ladi.

Prinsip-normalar, maqsad normalar, deklarativ normalar boshqacha munosabatlarni vujudga keltiradi va shu orqali tegishli normada yotgan ko'rsatma, ta'kidlar hayotga tatbiq qilinadi. Bu huquqiy munosabatlar umumiy xarakterda bo'lib, aniq

subyektlari yo'q, bo'lgan taqdirda ham, ularning huquq va burchi o'rnatilmaydi.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar doimiy yoki vaqtincha bo'lishi mumkin. Doimiyning muddati belgilanmagan va ba'zi sabablar bilan u to'xtatilishi mumkin. Masalan, fuqaroning vafot etishi.

Ayrim vazifalar bajarilganda ham munosabatlar tugashi mumkin. Masalan, saylov kampaniyasi tugashi bilan saylovchi va komissiyalar o'rtasidagi munosabatlar tugaydi.

Huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, tugashida yuridik fakt muhim rol o'ynaydi. Yuridik fakt huquqiy munosabatni vujudga keltiradigan, o'zgartiradigan, tugatadigan voqea yoki harakatdir.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchilar subyektlar deb atalib, bu huquqiy munosabat subyektlari doirasi juda keng. Subyektlar qatoriga fuqaro, shaxs, xalq, millat, davlat, deputat va senatorlar, davlat organlari, nodavlat tashkilotlari, o'zini o'zi boshqarish organlari kiradi. Saylov kampaniyasi davrida subyektlar miqdori yanada kengayadi, ularga saylov komissiyalari, kuzatuvchilar, vakillar, nomzodlarni kiritish mumkin.

Umumiy tarzda aytish mumkinki, Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari Konstitutsiyaviy-huquqiy norma-larga asosan huquq va burchga ega bo'ladiganlar hisoblanadi.

Ayrim hollarda chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ham munosabatlar subyekti bo'lishi mumkin. Masalan, fuqarolikni so'rab murojaat qilganda.

6-§. Konstitutsiyaviy huquq manbalari

Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar turli shakllarda ifodalan-gan bo'lib, ular Konstitutsiyaviy huquq manbalari hisoblanadi. Ular Konstitutsiya, qonun, farmon va boshqa huquqiy hujjatlar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Konstitutsiyaviy huquq shakllari (manbalari) bir-biri bilan bog'liq va biri ikkinchisi uchun yuqori yuridik kuchga ega. Ma-salan, Konstitutsiya boshqa qonunlar, farmonlar uchun yuqori

yuridik kuchga ega bo'lsa, Prezident farmoni hukumat qarori uchun yuqori kuchga ega.

Konstitutsiyaviy huquq manbalarining har biri o'z vazifasiga ega va ular bir-birining o'rnini egallashi mumkin emas. Boshqacha qilib aytganda, Konstitutsiya bilan tartibga solinishi kerak bo'lgan masalani qonun bilan, farmon bilan yoki qonun bilan tartibga solinadigan masalalarni hukumat qarorlari bilan tartibga solib bo'lmaydi.

U yoki bu hujjatni huquq manbasi sifatida e'tirof etish ma'lum bir huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Chunki bunday hujjat fuqaro uchun ma'lum huquqlarni yoki burchlarni o'rnatishi mumkin, fuqaro esa unga asosan o'z huquqini himoya qilishni talab etishi mumkin.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari orasida Konstitutsiya alohida o'rin egallaydi. Chunki Konstitutsiya faqat Konstitutsiyaviy huquq manbasigina emas, balki boshqa huquqlar uchun ham manbadir. Konstitutsiyaning huquq manbalari orasidagi alohida mavqeyini uning davlatning asosiy qonuni ekanligi ham belgilaydi.

Konstitutsiya eng muhim norma va prinsiplarni o'rnatadi hamda keyinchalik ulardan boshqa huquqiy tartibga solish shakllari vujudga keladi (turli sohadagi qonunlar, farmonlar). Ayrim Konstitutsiyaviy normalar to'g'ridan-to'g'ri amal qilib, qo'shimcha tartibga solishga muhtoj emas.

Masalan, Konstitutsiyaning 108-moddasiga binoan, Prezident Oliy Majlis yig'ilishida qasamyod qabul qilgan paytdan boshlab o'z lavozimiga kirishgan hisoblanadi, degan qoidani amalga oshirish uchun hech qanday qo'shimcha norma, hujjat zarur emas.

Konstitutsiya normalarini o'zgartirishning alohida tartib va qoidalari o'rnatilganligi ham Konstitutsiyaning huquq manbasi sifatidagi alohida maqomini ko'rsatadi.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari orasida qonunlar muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan qonunlarni ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchisi, Konstitutsiyaviy qonunlar, ikkinchisi, oddiy qonunlar. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida qanday masalalar bo'yicha Konstitutsiyaviy

qonunlar qabul qilish kerakligi belgilanmagan. Ayrim mamlakatlar Konstitutsiyalarida qanday masalalar yuzasidan Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilinishi zarurligi belgilangan. Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 13 ta moddasida Konstitutsiyaviy qonun qabul qilishga doir masalalar berilgan. Bizning qonunchilik tajribamizda har qanday holatga konkret yondashilib, Konstitutsiyaviy darajada hal qilinishi mumkin bo'lgan masalalar yuzasidan Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilinadi. Hozirga qadar mamlakatimizda quyidagi Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilingan: «Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida»gi, «Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalar rolini kuchaytirish to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy qonunlar. Bular ham to'liq Konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'ladi.

Keyingi manba, bu – qonunlar. Yuqoridagilardan farq qilib, faqat Konstitutsiyaviy-huquqiy mazmundagi qonunlarga Konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'ladi. Masalan, «O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi qonunlar va «O'zbekiston Respublikasining saylov kodeksi» va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Konstitutsiyaviy-huquqiy mazmundagi farmon va farmoyishlari Konstitutsiyaviy huquq manbalari hisoblanadi. Masalan, hukumat tarkibi (tayinlash, vazifasidan ozod qilish), markaziy davlat idoralarini tuzish, Konstitutsiyada belgilangan boshqa mansabdor shaxslarni lavozimiga tayinlash va lavozimidan ozod qilish to'g'risidagi farmonlar va shu kabi bir qator hujjatlar.

Oliy Majlis palatalarining ayrim, ya'ni Konstitutsiyaviy-huquqiy mazmundagi qarorlari ham Konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'lishi mumkin. Ular tomonidan qabul qilingan reglamentlar ham manba hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari qatoriga yana hukumat qarorlari, sud qarorlari (Konstitutsiyaviy sud), mahalliy davlat

hokimiyati organlarining qarorlari ham kiritilishi mumkin. Faqat shunga alohida e'tibor berish kerakki, bu hujjatlar Konstitutsiyaviy huquq tartibga soluvchi munosabatlar doirasida qabul qilingan, hamma uchun majburiy xarakterga ega, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan bo'lsagina, Konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'ladi.

Xalqaro huquq normalari ham Konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'lishi mumkin.

7-§. Konstitutsiyaviy huquq tizimi

Konstitutsiyaviy huquq Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlardan tashkil topadi. Konstitutsiyaviy-huquqiy institut – o'xshash turdagi, lekin alohida mustaqil munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar birikmasidir. Konstitutsiyaviy huquqiy institutlar manbasi har xil bo'lishi mumkin. Masalan, prezidentlik instituti manbasi Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy qonun, qonunlar hisoblansa, Vazirlar Mahkamasi (hukumat) institutlarining manbasi Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy qonun, qonunlar, Prezident farmoni, Konstitutsiyaviy sud qarori bo'ladi. Xuddi shunday, shaxsning huquqiy holati, saylov institutlari manbalari ham turlicha bo'lishi mumkin.

Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar mustaqil turdagi normalardan iborat bo'lsa-da, barcha institutlar o'zaro bog'liq va yaqin aloqada bo'ladi. Ularni bir-biridan butunlay ajratib bo'lmaydi, ana shu asosda yagona Konstitutsiyaviy-huquqiy tartibga solish ta'minlanadi.

Konstitutsiyaviy huquq tizimini katta daraxtga o'xshatish mumkin. Daraxtning tanasi, shoxi, bargi bo'lgani kabi huquq tizimida ham turli tarkibiy qismlar mavjud. Daraxtning turli qismlari turli vazifani bajaradi, lekin ularning barchasini birlashtirgan, hayotiyligini ta'minlagan ildizi bor. Huquq tizimida ildiz vazifasini yagona Konstitutsiyaviy prinsiplar, xalq suvereniteti, tabiiy huquqlar, huquq va erkinliklar ustuvorligi, hokimiyat bo'linishi, mustaqil sud hokimiyati o'ynaydi. Bular barcha institutlarda o'z aksini topgan.

Konstitutsiyaviy huquq tizimi Konstitutsiya tizimi bilan bog'liq yoki aytish mumkinki, Konstitutsiya tizimi Konstitutsiyaviy huquq tizimi belgilanishida asosiy rol o'ynaydi. Konstitutsiyaviy huquq tizimini tashkil etuvchi Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar ahamiyatiga ko'ra tartib bilan joylashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquq tizimi quyidagi institutlardan tashkil topgan: Konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari; inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari; jamiyat va shaxs; ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi; davlat hokimiyatining tashkil etilishi.

Bu institutlar, o'z navbatida, o'z tizimiga ega. Ya'ni ular bir-biri bilan bog'liq, lekin mustaqil institutlardan iborat. Masalan, «Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari» instituti, «Fuqarolik», «Shaxsiy huquq va erkinliklar», «Siyo-siy huquqlar», «Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar», «Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari», «Fuqarolarning burchlari»dan iborat bo'lsa, «Davlat hokimiyatini tashkil etish», «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi», «O'zbekiston Respublikasining Prezidenti», «Vazirlar Mahkamasi», «Mahalliy davlat hokimiyati asoslari», «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari», «Sud hokimiyati», «Saylov tizimi» va boshqa institutlardan iborat. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaga «XXIV bob. Advokatura» kiritildi.

8-§. Konstitutsiyaviy huquq fan sifatida

«Konstitutsiyaviy huquq» fani ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi yuridik fanlarning tarkibiy sohalaridan biridir. Yuridik hodisalar, ularning kelib chiqishi, jamiyatdagi o'rni turli yuridik fanlar tomonidan o'rganiladi. Yuridik fanlar alohida masalalarni o'rganadi, shuning uchun ularning o'rganadigan predmeti alohida-alohidadir. Yuridik fanlar o'z vazifasi va o'rganadigan predmetiga qarab, umumnazariy, tarixiy, tarmoq, huquqiy-qiyosiy, amaliy fanlarga bo'linib, bir-biridan farq qiladi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani tarmoq huquqiy fanlar qatoriga kiradi va nomiga mos ravishda Konstitutsiyaviy huquqni huquq sifatida o'rganish uning predmeti hisoblanadi. Shunday qilib, «Konstitutsiyaviy huquq» fani predmeti u o'rganadigan hu-

quq tarmog'i hisoblanadi. Ushbu fan tegishli huquq sohasiga oid qonuniyatlarni, tushuncha va kategoriyalarni, Konstitutsiyaviy va boshqa sohalarga taalluqli qonunlarning mazmun-mohiyati, vazifasi, Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarni o'rganadi, tahlil qiladi, ular yuzasidan ilmiy fikrlar berib, xulosalar chiqaradi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani Konstitutsiyaviy-huquqiy norma va institutlarni o'rganish bilan cheklanmay, ularning amal qilish jarayonini ham o'rganadi.

Shuning uchun uning predmetiga shu huquq sohasi bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ham kiradi. Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar qay darajada ijtimoiy munosabatlarni tartibga solayotganligi, qanday hollarda huquqiy normalar eskirib qolganligi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun yetarli emasligi masalasi fan tomonidan o'rganiladi. Shu orqali fan huquqiy normalar samarasini, ta'sir kuchini o'rganadi va tegishli ilmiy takliflarni ilgari suradi.

Davlat Konstitutsiyaviy organlarini tashkil etish tartibi, faoliyati, bir-biri bilan munosabati ham «Konstitutsiyaviy huquq» fani tomonidan o'rganiladi.

Shaxs masalasi, uning davlat bilan o'zaro munosabati, shaxsning huquqiy holati masalalari Konstitutsiyaviy huquq o'rganadigan bosh masaladir.

Konstitutsiyaviy huquqning huquq sifatidagi predmeti huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar bo'lsa, fanning predmeti shu ijtimoiy munosabatlar va ularni tartibga soluvchi normalar hisoblanadi. Huquqning predmeti tartibga solish bo'lsa, fan predmeti o'rganish hisoblanadi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani o'rganadigan masala, hodisalar doirasi quyidagilardan iborat bo'ladi:

- Konstitutsiyaviy huquqning umumiy tasnifi;
- Konstitutsiyaviy rivojlanish jarayonlari, bosqichlari, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mazmun-mohiyati, yuridik turi;
- Konstitutsiyaviy tuzum asoslari;
- shaxs va davlat munosabati, shaxsning huquqiy holati;
- jamiyatning iqtisodiy asoslari, davlat va jamoat birlashmalari munosabatlari, oilaviy munosabatlar;

- davlat tuzilishi, mamlakatning ma'muriy-hududiy tuzilishi;
- davlat hokimiyatining tashkil etilishi;
- Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish tartibi.

Bu yerda «Konstitutsiyaviy huquq» fani o'rganadigan masalalar yiriklashtirib ko'rsatildi. Ko'rsatilgan har bir yo'nalish yoki hodisa aniq bo'laklarga bo'lib o'rganiladi. Masalan, Konstitutsiyaviy huquqning umumiy tasnifi huquqning huquq tizimidagi o'rni, huquqiy normalar, huquqiy institutlar, ijtimoiy munosabatlar, huquq manbalari va boshqalarni o'rganish orqali tadqiq etiladi. Yoki shaxsning huquqiy holati fuqarolik, asosiy huquq va erkinliklar, burchlar, huquq va erkinliklar kafolatlari masalalarini o'rganish orqali keng yoritiladi.

Yuqoridagilarni o'rganish fan oldiga ma'lum vazifalarni qo'yadi, ya'ni «Konstitutsiyaviy huquq» fanining aniq vazifalari mavjud.

Uning eng asosiy vazifasi Konstitutsiyaviy huquqning mamlakat huquq tizimidagi o'rnini, ya'ni uning ham huquq tarmog'i, ham yetakchi huquq ekanligini ko'rsatishdir. Buning uchun Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning yuridik kuchi (boshqa huquq normalari uchun ustuvorligi, ta'sir kuchi, asos ekanligi) ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish orqali ijtimoiy hayotning rivojlanishiga ta'siri orqali namoyon bo'ladi.

Fanning vazifasi ma'lum huquqiy hodisalarni o'rganish bilan cheklanmaydi, tegishli bilimlar bilan mutaxassislarni, fuqarolarni ta'minlash, ya'ni shaxsning huquqiy ongi va madaniyatini shakllantirish ham fanning vazifasidir.

Fanning vazifasi hodisa va qonuniyatlarni passiv o'rganish bilan cheklanmaydi. O'rganish orqali vujudga kelgan ilmiy xulosa va fikrlarni hayotga joriy qilish orqali ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish, Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni takomillashtirishga faol ta'sir ko'rsatadi. Fanning xulosa va takliflari natijasida huquqiy normalar takomillashadi, yangilari vujudga keladi, eskirganlari bekor qilinadi. Bunga yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz misol bo'ladi.

Mamlakatimizni rivojlantirish bo'yicha belgilanayotgan ustuvor vazifalarni bajarish zarurati «Konstitutsiyaviy huquq» fani

oldiga ham aniq vazifalarni qo'yadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga Murojaat-nomasida davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish-ning ustuvor yo'nalishlarini belgilab bergan edi¹. Shu asosda «Konstitutsiyaviy huquq» fani mutaxassisleri tegishli ilmiy tadqiqotlar olib borish, maqolalar tayyorlash orqali mazkur masalalar yuzasidan ilmiy xulosa va mulohazalarni bayon qilmoqda va bu masalalarni hal qilishga ijobiy hissa qo'shmoqda.

Murojaatda ijro hokimiyati organlarini takomillashtirish, mahalliy vakillik va ijro hokimiyati organlari hamkorligini kuchaytirish, davlat xizmatini isloh qilish, saylov qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha muhim vazifalar belgilangan edi². Bu, o'z navbatida, «Konstitutsiyaviy huquq» fani oldiga muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi. Bu vazifalarning bajarilishi, Konstitutsiyaviy huquq normalarining takomillashuviga, uning natijasi esa ijtimoiy munosabatlar rivojlanishiga olib keladi.

9-§. «Konstitutsiyaviy huquq» fanining vazifasi va rivojlanishi

«Konstitutsiyaviy huquq» fani O'zbekistonning mustaqil davlat bo'lishi, mamlakatning maqsadi, demokratiya bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasida shaxs – davlat munosabatlarini belgilash, hokimiyatni tashkil qilish, davlat va jamoat birlashmalari munosabatini o'rnatishda o'ziga xos yo'ldan borish bilan birga dunyoda bu borada qo'lga kiritilgan, umume'tirof etilgan prinsiplar rad etilgani yo'q. Aksincha, ularning asosiy mohiyati va mazmunini buzmaganda foydalanishga harakat qilindi.

Bunda Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni belgilash, ularni hayotga tatbiq etish jarayonida «Konstitutsiyaviy huquq» fani, uning yutuqlari, tavsiya, takliflari yordam berdi.

¹ Qarang: Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T.: «O'zbekiston», 2018. 2-tom, 88–104-betlar.

² O'sha asar, 89–90-betlar.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani Konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i, yetakchi huquq sifatida rivojlanishiga hissa qo'shar ekan, o'zi ham rivojlandi. Konstitutsiyaviy huquqni tartibga soladigan masalalarni o'rganish kengayib, chuqurlashib bordi.

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotining shakllanishi yangi munosabatlarni vujudga keltirdi, ularni huquqiy tartibga solish kengayib bordi. Ana shu vazifalarni o'rganish zarurati Konstitutsiyaviy huquqning vazifalarini ham kengaytirib bordi.

O'zbekistonda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari ustunligining e'tirof etilishi bu masalalarni amalga oshirish mexanizmlarining mavjud bo'lishini taqozo etadi. Bundan tashqari, xalqaro huquq normalarini milliy qonunchilikka singdirish zarurligi, ayniqsa, bu inson huquqlariga taalluqli bo'lgani uchun «Konstitutsiyaviy huquq» fani oldiga yangi vazifalarni qo'yadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish vazifasi demokratik institutlarni, fuqarolik jamiyati institutlari faolligini yanada takomillashtirish (bunda huquqiy asos alohida), davlat bilan nodavlat tashkilotlar munosabatini yangicha tashkillashtirish, ijtimoiy sheriklikni yo'lga qo'yish, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilishni yanada kengaytirish kabilar «Konstitutsiyaviy huquq» fani oldiga ham yangi vazifalar qo'yadi. Bu vazifalar chuqur tadqiqot ishlari olib borish zaruratini tug'diradi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada davlatni demokratik, huquqiy, ijtimoiy, dunyoviy davlat deb belgilanishi; Konstitutsiyaning to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi va huquqiy makonning asosini tashkil etishini mustahkamlanishi; fuqaro va inson huquqlarini ko'payishi, ularni tartibga soluvchi normalarni kengayishi, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlarni amalga oshishida davlat majburiyatlarini belgilanishi; fuqarolik institutlari maqomini kuchayishi; hokimiyat organlari munosabatini takomillashuvi; ularning vakolatlarini o'zgarishi «Konstitutsiyaviy huquq» fani oldiga shu masalalarni ilmiy tadqiq qilish vazifasini qo'yadi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani o'z oldiga qo'ygan vazifalarni bajarish uchun ma'lum usullarga tayanadi, ular: tarixiy,

huquqiy-qiyosiy, tizimli, statistik, sotsiologik usul bo'lishi mumkin.

Tarixiy usul – bu sohadagi avvalgi huquq normalari, ularning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirini o'rganish orqali hozirgi kun uchun ham to'g'ri keladigan huquqiy normalarni qo'llash, takomillashtirish imkonini beradi.

Huquqiy-qiyosiy usul orqali turli mamlakatlarning Konstitutsiyaviy huquqi har jihatdan qiyoslanadi, tahlil qilib baholanadi va bizning sharoitga mos jihatlarini olish haqida taklif va tavsiyalar vujudga keladi.

Tizimli usul orqali Konstitutsiyaviy huquq institutlarini o'rganishga tizimli yondashiladi. Ular bir-biridan mutlaqo ajralgan holda emas, bog'liq holda o'rganiladi. Bu uslub orqali Konstitutsiyaviy huquqning umumiy huquq tizimidagi o'rni to'g'ri aniqlanadi.

Statistik usul orqali Konstitutsiyaviy huquq normalarining samaradorligi, ijtimoiy munosabatlarga ta'siri aniqlanadi. Statistika orqali haqiqiy ahvol aniqlanadi. Saylovlar davrida siyosiy partiyalar, ular tomonidan ko'rsatilgan nomzodlar (bu saylovda muqobillikni ko'rsatadi), saylovda ishtirok etgan saylovchilar soni, demokratik jarayonlar haqida real ma'lumot beradi.

Sotsiologik usul orqali ijtimoiy munosabatlar, ularni tartibga soluvchi normalar haqida fuqarolar fikri aniqlanadi. Shu asosda nimani o'zgartirish, nimani bekor qilish, nimani yangidan o'rnatish haqida jamoatchilik fikri o'rganiladi.

2017-yildan boshlab qabul qilingan muhim hujjatlarda: 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi», 2017-yil 8-sentyabrda «Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi», 2022-yil 28-yanvardagi «2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi», 2022-yil 21-dekabrda O'zbekiston Prezidentining «Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» Farmonida, O'zbekiston Prezidentining Oliy Majlisga murojaatnomalari va boshqa chiqishlarida Davlat va jamiyat boshqaruvini isloh qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash, sud-huquq tizimini isloh qilish, shaxs

manfaatlarini yuqori darajaga ko'tarish masalalarida muhim takliflar ilgari surildi, vazifalar belgilandi.

Ana shu vazifalarni hayotga tatbiq qilishda «Konstitutsiyaviy huquq» fani doirasida olib borilgan va boriladigan ilmiy tadqiqotlarning natijalari amaliy ahamiyatga egadir.

10-§. «Konstitutsiyaviy huquq» fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi

Biror-bir fan o'z holicha to'la mustaqil faoliyat ko'rsatmaydi. Mustaqil faoliyat olib boradigan bo'lsa, belgilangan vazifalarni to'la, bekam-u ko'st bajara olmaydi.

Fanlarning o'zaro aloqada rivojlanishi bu qonuniyatdir.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani, birinchi navbatda, ijtimoiy fanlar tizimiga kirgani uchun shu tizimdagi fanlar bilan o'zaro munosabatda bo'lishi tabiiydir. Masalan, barcha ijtimoiy fanlarni o'rganish usullarida umumiylik mavjud bo'lganligi uchun ular bir xil – tarixiy, qiyosiy, tizimli va boshqa usullardan foydalanadi. Barcha ijtimoiy fanlar oldida maxsus vazifalar bilan birga umumiy vazifalar ham mavjud. Ya'ni ularning barchasi komil insonni shakllantirish, shaxslarni bir-biriga hurmat ruhida tarbiyalash, vatanga sadoqat, vatanparvarlikni vujudga keltirish vazifasini o'z oldiga qo'yadi. Ana shunday umumiylikning mavjudligi ijtimoiy fanlar o'rtasida aloqa, hamkorlik bo'lishi zarurligini ko'rsatadi.

Qolaversa, «Konstitutsiyaviy huquq» fani yuridik fanlar tizimidagi alohida bir fandir. Shuning uchun uni yuridik fanlar bilan aloqasi yanada kuchli va aniq aks etadi.

Bu aloqa ayrim yuridik fanlarga tayanish, ulardan ozuqa olish asosiga qurilsa, ayrim yuridik fanlarga tayanch bo'lish, ularga ozuqa berish shaklida namoyon bo'ladi.

Birinchi guruh fanlariga «Davlat va huquq tarixi», «Davlat va huquq nazariyasi» fanlarini kiritish mumkin. «Davlat va huquq tarixi» fani davlat va huquqning vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlari, Konstitutsiyalarning vujudga kelish va rivojlanish jarayonlarini o'rganadi. «Konstitutsiyaviy huquq» fani Konsti-

tutsiyaviy rivojlanish tajribasini o'rganishda tarix faniga, uning ta'limotlariga tayanadi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fanining «Davlat va huquq nazariyasi» fani bilan aloqasi yanada aniq va keng aks etadi. «Davlat va huquq nazariyasi», umuman, davlat va huquq, uning shakllari, turlari haqida nazariy asos bilimlarni beradi. Davlat hokimiyati, uning bo'linish prinsiplari haqidagi rahbariy bilimlar ham shu fanda beriladi, ularni chuqur bilmay, huquqiy norma, huquqiy institut, ularning tuzilishi, vujudga kelishi, huquq manbalari, huquqiy munosabatlar, huquq subyektlari haqida yetarli bilim va ma'lumotga ega bo'lmay, «Konstitutsiyaviy huquq» fani masalalarini o'rganib bo'lmaydi. «Davlat va huquq nazariyasi» yuqoridagi kategoriya va hodisalarni umumiy tarzda o'rgansa, «Konstitutsiyaviy huquq» fani ularni aynan Konstitutsiyaviy huquq doirasida o'rganadi. Masalan, ijtimoiy munosabatlar, huquqiy normalar «Davlat va huquq nazariyasi» fanida umumiy tarzda o'rganilsa, Konstitutsiyaviy huquq Konstitutsiyaviy ijtimoiy munosabatlarni, Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni o'rganadi.

Ikkinchi guruhdagi fanlar tarmoq huquqiy fanlar bo'lib, ular «Konstitutsiyaviy huquq» faniga tayanadi. Ya'ni ular o'rganadigan, tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning asoslari Konstitutsiyaviy huquqda belgilangan va o'rganiladi. Bu guruhga barcha tarmoq va amaliy, protsessual huquqlarni kiritish mumkin, jumladan: fuqarolik huquqi, ma'muriy huquq, mehnat huquqi, yer huquqi, soliq huquqi, jinoyat huquqi, jinoyat protsessual huquqi, fuqarolik protsessi va boshqalar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. «Konstitutsiyaviy huquq» atamasi qanday ma'nolarda ishlatiladi?
2. Konstitutsiyaviy huquqning huquq sifatidagi tushunchasi qanday?
3. Konstitutsiyaviy huquqning huquq sifatidagi predmeti nima?
4. Nima uchun Konstitutsiyaviy huquq huquq tizimida yetakchi hisoblanadi?

5. Konstitutsiyaviy huquqni alohida huquq tarmog'i sifatida ko'rsatuvchi belgilar qaysi?
6. Konstitutsiyaviy huquq normalari nima?
7. Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar nima?
8. Konstitutsiyaviy munosabatlar qanday munosabatlar va ularning subyektlari kimlar?
9. Konstitutsiyaviy huquqning manbalari nimalar?
10. Konstitutsiyaviy huquq tizimi qanday tuzilgan?
11. «Konstitutsiyaviy huquq» fani qanday fan va uning predmeti nima?
12. «Konstitutsiyaviy huquq» fanining vazifasi nimalardan iborat?
13. «Konstitutsiyaviy huquq» fanining boshqa fanlar bilan munosabati qanday?
14. Qanday hujjatlar Konstitutsiyaviy huquqni rivojlantirishga ta'sir qildi?

MUNDARIJA

Kirish		3
Birinchi bo'lim.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING KONSTITUTSIYASI VA KONSTITUTSIYAVIY HUQUQI	7
I bob.	Konstitutsiyaviy huquqning umumiy tasnifi	7
1-§.	«Konstitutsiyaviy huquq» tushunchasi	7
2-§.	Konstitutsiyaviy huquqning predmeti	 10
3-§.	Konstitutsiyaviy huquq – huquqning yetakchi sohasi	 12
4-§.	Konstitutsiyaviy huquq – huquq tarmog'i	 14
5-§.	Konstitutsiyaviy huquq normalari, institutlari, munosabatlari va ularning subyektlari	 16
6-§.	Konstitutsiyaviy huquq manbalari	 19
7-§.	Konstitutsiyaviy huquq tizimi	 22
8-§.	Konstitutsiyaviy huquq fan sifatida	 23
9-§.	«Konstitutsiyaviy huquq» fanining vazifasi va rivojlanishi	 26
10-§.	«Konstitutsiyaviy huquq» fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi	 29
II bob.	Konstitutsiyaviy nazariya asoslari	 32
1-§.	Konstitutsiya va davlat. Konstitutsionalizm	 32
2-§.	Konstitutsiyaning ta'rif, mazmuni va mohiyati	 37
3-§.	Konstitutsiyaning prinsiplari va xususiyatlari	 41
4-§.	Konstitutsiyaga amal qilish va uni himoyalash	 46
5-§.	Konstitutsiya – qonunchilik asosi	 49
6-§.	Konstitutsiyalarning turlari	 50
III bob.	O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy rivojlanishi	 54
1-§.	Konstitutsiyaning yaratilishiga bo'lgan zarurat	 54
2-§.	Konstitutsiyaviy komissiya va uning faoliyati	 57

3-§.	Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi va uning qabul qilinishi.....	60
4-§.	Konstitutsiyada jahon Konstitutsiyaviy tajribalari va milliy qadriyatlarning aks etishi.....	63
5-§.	Konstitutsiyaning tuzilishi	68
6-§.	Konstitutsiyaning takomillashib borishi.....	70
7-§.	Yangi tahrirda Konstitutsiya qabul qilish zarurati	78
8-§.	Konstitutsiyani kuchga kiritish va unga o'zgartirish kiritish tartibi.....	80

Ikkinchi bo'lim.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING KONSTITUTSIYAVIY TUZUMI PRINSIPLARI	83
-------------------------	---	-----------

IV bob.	Davlat suvereniteti va uning konstitutsiyaviy asoslari.....	83
----------------	--	-----------

1-§.	«Suverenitet» tushunchasi	83
2-§.	O'zbekiston – respublika shaklidagi davlat	87
3-§.	O'zbekiston demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat	90
4-§.	Davlat va fuqaro munosabatlari	92
5-§.	Davlat suverenitetining amaliy ifodasi, mamlakat chegarasi hamda hududining daxlsiz va bo'linmasligi	95
6-§.	Davlat tili, boshqa millatlar tili, urf-odatları va an'analarining hurmat qilinishi.....	97
7-§.	O'zbekistonning davlat ramzlari. Poytaxti	100

V bob.	Xalq hokimiyatchiligining konstitutsiyaviy asoslari.....	104
---------------	---	------------

1-§.	Hokimiyat tizimida davlat hokimiyati.....	104
2-§.	Davlat hokimiyatining manbai va davlat hokimiyatini amalga oshirish	106
3-§.	Davlat hokimiyati tizimining bo'linishi prinsipi	109
4-§.	O'zbekiston xalqi. Xalqning jamiyat va davlat hayotidagi ishtiroki. Xalq nomidan ish olib borish	112

5-§.	Siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlar xilma-xilligi.....	116
6-§.	O'zbekistonda demokratiya prinsiplari va shakllari.....	118
7-§.	Davlat o'z faoliyatida tayanadigan prinsiplar	120
VI bob. Konstitutsiya va qonunning ustunligi		124
1-§.	Konstitutsiya va qonunning ustunligi hamda ularning tan olinishi va bajarilishi shartligi.....	124
2-§.	Konstitutsiya normalarining amal qilishi.....	127
3-§.	Barchaning Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'rishi zarurligi	128
VII bob. Tashqi siyosatning konstitutsiyaviy asoslari.....		132
1-§.	Tashqi siyosat yuritish – davlatning muhim vazifasi	132
2-§.	O'zbekiston – xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyekti.....	134
3-§.	Tashqi siyosat prinsiplarining Konstitutsiyada mustahkamlanishi.....	136
4-§.	Ittifoqlar tuzish, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish	138
Uchinchi bo'lim.	INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIKLARI VA BURCHLARI.....	142
VIII bob. Shaxs va fuqarolikka taalluqli umumiy qoidalar. Fuqarolik		142
1-§.	Shaxsning huquqiy maqomi.....	142
2-§.	«Fuqarolik» tushunchasi. Yagona fuqarolik.....	145
3-§.	Fuqarolikka ega bo'lish.....	148
4-§.	Fuqarolikni tugatish.....	151
5-§.	Fuqarolarning huquqlarini himoya qilish	152
6-§.	O'zbekistonda chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqlarini ta'minlash	155

7-§.	Fuqarolik masalasi bilan shug'ullanuvchi davlat organlari	157
IX bob.	Fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari	161
1-§.	«Shaxsiy huquq va erkinliklar» tushunchasi.....	161
2-§.	Yashash huquqi. Insonning daxlsizlik huquqi va erkinligi	162
3-§.	Shaxsni aybdor deb topish. Sudda himoyalanish imkoniyatlari. Malakali yuridik yordam olish.....	165
4-§.	Shaxsiy hayot daxlsizligi. Erkin yashash huquqi.	167
5-§.	Fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi	168
6-§.	Vijdon erkinligi.....	170
X bob.	Siyosiy huquqlar	173
1-§.	«Siyosiy huquqlar» tushunchasi	173
2-§.	Fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarida ishtirok etish huquqi	174
3-§.	O'zbekiston fuqarolarining davlat xizmatlariga kirishda teng huquqliligi	177
4-§.	Mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlarda ishtirok etish huquqi	178
5-§.	Jamoat birlashmalariga birlashish va ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqi	180
6-§.	Vakolatli organlarga murojaat etish huquqi	182
XI bob.	Iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlar	186
1-§.	«Iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlar» tushunchasi	186
2-§.	Mulkdor bo'lish huquqi	187
3-§.	Mehnat qilish huquqi. Majburiy mehnatning taqiqlanishi.....	189
4-§.	Dam olish huquqi	191
5-§.	Ijtimoiy ta'minot olish huquqi	192
6-§.	Uy-joyga ega bo'lish huquqi	194

7-§.	Sogʻliqni saqlash va malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi	196
8-§.	Ekologiya sohasidagi huquqlar	198
9-§.	Taʼlim olish huquqi	200

XII bob. Inson hamda fuqaroning huquq va erkinliklari kafolatlari

205

1-§.	Kafolatlar tizimi.....	205
2-§.	Inson huquqlari va erkinliklarini taʼminlashda milliy huquq tizimining oʻrni	207
3-§.	Huquq va erkinliklarning davlat tomonidan taʼminlanishi.....	208
4-§.	Asosiy huquq va erkinliklarni himoya qilish vositalari	210
5-§.	Alohida toifadagi (mehnatga layoqatsizlar, yolgʻiz keksalar, nogironlar, va aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand qismlari) kishilarini himoya qilish.....	212
6-§.	Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi	215

XIII bob. Fuqarolarning asosiy burchlari.....

219

1-§.	«Asosiy burchlar» tushunchasi.....	219
2-§.	Konstitutsiyada belgilangan burchlarni bajarish. Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish	220
3-§.	Tarixiy, maʼnaviy va madaniy meroslarni avaylab-asrash	221
4-§.	Atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda boʻlish	223
5-§.	Soliq va yigʻimlarni toʻlash	224
6-§.	Oʻzbekiston Respublikasini himoya qilish va harbiy xizmatni oʻtash	225

Toʻrtinchi

boʻlim. JAMIYAT VA SHAXS

228

XIV bob. Jamiyatning iqtisodiy negizlari

228

1-§.	«Iqtisodiy negiz» tushunchasi	228
------	-------------------------------------	-----

2-§.	Mulk shakllari, ularning teng huquqliligi.....	230
3-§.	Xususiy mulkning daxlsizligi va davlat tomonidan muhofaza etilishi	233
4-§.	Iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligi	236
5-§.	Iste'molchilar huquqlarining ustunligi	238
6-§.	Mulkka egalik qilish va mulkdan mahrum qilish asoslari	239
7-§.	Umummilliy boyliklar va ulardan foydalanish hamda muhofaza qilish	241
XV bob. Fuqarolik jamiyati institutlari		244
1-§.	Fuqarolik jamiyati institutlarining tizimi, turlari, vazifasi	244
2-§.	Kasaba uyushmalarining jamiyatdagi o'rni.....	246
3-§.	Siyosiy partiyalarning hokimiyatni amalga oshirishdagi ishtiroki	247
4-§.	Davlat va diniy tashkilotlar munosabati	251
XVI bob. Oila, bolalar va yoshlar		255
1-§.	Oila – jamiyatning asosiy bo'g'ini	255
2-§.	Oilaning jamiyat va davlat himoyasida bo'lishi.....	257
3-§.	Nikoh tuzish asoslari	260
4-§.	Ota-onaning farzandlar oldidagi majburiyati	262
5-§.	Ota-onasizlarga davlat g'amxo'rligi	264
6-§.	Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlarning ota-ona oldidagi majburiyati	266
7-§.	Farzandlarning qonun oldida tengligi. Yoshlarning rag'batlantirilishi	268
XVII bob. Ommaviy axborot vositalari		270
1-§.	Jamiyat hayotida ommaviy axborot vositalarining o'rni.....	270
2-§.	Ommaviy axborot vositalarining erkinligi va qonunga muvofiq ishlashi	272
3-§.	Ommaviy axborot vositalari faoliyatida senzura ga yo'l qo'yilmasligi.....	276

Beshinchi bo'lim.	O'ZBEKISTONNING MA'MURIY-HUDUDIIY VA DAVLAT TUZILISHI	278
--------------------------	--	-----

XVIII bob. Davlatning ma'muriy-hududiy tuzilishi ... 278

1-§.	Davlat tuzilishi shaklining umumiy tasnifi.....	278
2-§.	O'zbekistonning ma'muriy-hududiy tuzilishi.....	280
3-§.	Ma'muriy-hududiy birliklarni tashkil etish, tugatish tartibi	281
4-§.	Shaharlarning maqomi, ularni turkumlash.....	284

XIX bob. Qoraqalpog'iston Respublikasi..... 288

1-§.	Qoraqalpog'iston Respublikasining huquqiy maqomi	288
2-§.	O'zbekiston va Qoraqalpog'iston qonunlarining munosabati.....	290
3-§.	Qoraqalpog'iston Respublikasi hududi va chegaralarini o'zgartirish tartibi	292
4-§.	O'zbekiston va Qoraqalpog'iston Respublikalarining o'zaro munosabati. Nizolarni hal qilish tartibi.....	295

Oltinchi bo'lim.	O'ZBEKISTONDA DAVLAT HOKIMIYATINI TASHKIL ETISH	299
-------------------------	--	-----

XX bob. Saylov tizimi..... 299

1-§.	Demokratik jamiyatda saylovlarning ahamiyati	299
2-§.	Saylov tizimi va saylov huquqi.....	302
3-§.	Fuqarolarning saylov huquqi, saylov huquqi prinsiplari.....	305
4-§.	Saylov senzlari. Saylovda ishtirok etmaslik asoslari. Saylovlarda erkinlik	309
5-§.	Saylov jarayoni va unda ishtirok etuvchi subyektlar	313
6-§.	Saylov o'tkazish muddatlari va saylov kampaniyasining boshlanganligini e'lon qilish.....	319
7-§.	Saylovlarni tashkil qilish va o'tkazish	321

8-§.	Saylovlarni moliyalashtirish. Bo'shab qolgan o'rinlarga deputat va senatorlar saylash	332
9-§.	Deputat va senatorlarni chaqirib olish.....	335

XXI bob. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti..... 341

1-§.	O'zbekistonda Prezidentlik institutining vujudga kelishi va rivojlanishi.....	341
2-§.	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hokimiyat tizimidagi o'rne (Prezident maqomi).....	347
3-§.	O'zbekiston Prezidentini saylash prinsiplari va tartibi.....	351
4-§.	Prezidentning vakolatlari	355
5-§.	Prezidentning mas'uliyati	362
6-§.	O'zbekiston Prezidenti faoliyatining kafolatlari	366

XXII bob. O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi 369

1-§.	O'zbekistonda Parlamentning vujudga kelishi va parlament islohotlari	369
2-§.	Oliy Majlisning davlat hokimiyati tizimidagi o'rni va vazifasi	374
3-§.	Oliy Majlisning tarkibiy tuzilishi va palatalarni tashkil etish tartibi.....	378
4-§.	Oliy Majlis palatalarining tashkiliy faoliyati shakli va ichki tuzilishi.....	383
5-§.	Oliy Majlis palatalarining vakolatlari	392
6-§.	Qonunchilik jarayoni.....	399
7-§.	Deputatlar va senatorlarning huquqiy maqomi.....	408
8-§.	Deputatlarning saylov okruglaridagi faoliyati.....	418

XXIII bob. O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi..... 422

1-§.	Vazirlar Mahkamasining hokimiyat tizimidagi o'rne	422
2-§.	Vazirlar Mahkamasini shakllantirish jarayonining takomillashuvi	426

3-§.	Vazirlar Mahkamasining vakolatlari	428
4-§.	Vazirlar Mahkamasining boshqa hokimiyat tuzilmalari, organlar va tashkilotlar bilan munosabati	432
5-§.	Bosh vazirning huquqiy maqomi.....	436
6-§.	Bosh vazirni lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod etish (iste'foga chiqarish)	437

XXIV bob. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari.

	Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari	440
1-§.	Mahalliy davlat organlari tizimi va takomillashuvi	440
2-§.	Mahalliy davlat hokimiyati organlarining vazifalari hamda vakolatlari	445
3-§.	O'zbekistonda hokim institutining vujudga kelishi. Hokimlarni tayinlash va lavozimidan ozod etish tartibi	450
4-§.	O'zini o'zi boshqarish va uning jamiyatdagi o'rni.....	454
5-§.	O'zini o'zi boshqarish organlarining vazifasi, vakolatlari, davlat hokimiyati organlari bilan munosabati	456
6-§.	Fuqarolar yig'ini raisi	459
7-§.	Mahalla boshqaruvini takomillashuvi.....	461

XXV bob. Sud hokimiyati. Advokatura

1-§.	Sud – davlat hokimiyatining mustaqil tarmog'i. Sud-huquq islohotlari	464
2-§.	Sud hokimiyatining tizimi hamda vazifasi. Konstitutsiyaviy sud	470
3-§.	Umumiy yurisdiksiya sudlari. Sudyalar oliy kengashi.....	474
4-§.	Sudlar faoliyatining asosiy prinsiplari	475
5-§.	Advokatura	480

6-§.	Advokatura faoliyatining rivojlanishi va asosiy prinsiplari.....	482
XXVI bob. Prokuratura organlari.....		486
1-§.	Prokuraturaning davlat organlari tizimidagi o'rne.....	486
2-§.	Sud-huquq islohotlarining prokuratura organlari maqomiga ta'siri.....	489
3-§.	Prokuratura organlarining vazifa hamda vakolatlari.....	493
4-§.	Prokuratura organlarining tizimi, xodimlarni lavozimga tayinlash, prokuratura ishini tashkil qilish.....	498
XXVII bob. Moliya, pul va bank tizimi.....		504
1-§.	O'zbekistonning moliya, pul va bank tizimi.....	504
2-§.	Davlat byudjeti va uning tarkibiy qismlari.....	507
3-§.	O'zbekiston Respublikasining soliq tizimi.....	509
4-§.	O'zbekiston Respublikasining bank tizimi.....	513
5-§.	Moliya-bank tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlash.....	515
XXVIII bob. Mudofaa va xavfsizlik		518
1-§.	Milliy xavfsizlik – taraqqiyot garovi.....	518
2-§.	Mudofaa va xavfsizlikni ta'minlashda Qurolli Kuchlarning o'rne.....	522
3-§.	Qurolli Kuchlarning tuzilishi va Qurolli Kuchlarni boshqarish	525

O.T. HUSANOV

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

Darslik

(O'zbek tilida)

«Yuridik adabiyotlar publish» MCHJ.

Tasdiqnoma № 101579, 12.07.2023-y.

Toshkent shahri, Chilonzor tumani,

Muqimiy ko'chasi, 100/25.

Telefonlar: +99899 554-70-70,

+99899 517-70-70,

+99893 554-63-70.

Rasmiy veb-sayt: www.kodeks24.uz

Elektron manzil: info@kodeks24.uz

Bosishga ruxsat etildi 22.07.2024-y.

Qog'oz bichimi 60x90 ¹/₁₆.

«Antiqua» garniturası.

Ofset usulida chop etildi.

Bosma tabog'i 34,0.

Nashriyot hisob tabog'i 30,5.

Adadi 1000 nusxa. 24/041-buyurtma.

«MasterBooks» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Xushtepa ko'chasi, 22-a.

**Yuridik
Adabiyotlar
Publish**

<https://t.me/yuridikadabiyotlar>

MasterBooks

ISBN 978-9910-9895-6-8

OX0000051914

**Yuridik
Adabiyotlar
Publish**